

Péterrévei anziksz

1.

Péterréve. Apai nagyanyám nagyon sokszor emlegette ezt a Dél-Bácskában, a Tisza mellett található települést, amelyről már serdülő éveimben tudtam, hogy néhány hónapig családunk életének kulcsfontosságú helyszíne volt a második világháborúban. Az otthon hallott történetek, anekdoták nyomán elhatároztam, hogy amint lehetséges, elmegyek Péterrévere egyszer.

Erre soha vissza nem térő alkalom kínálkozott, amikor úgy tíz évvel ezelőtt Tari István költő meghívott a Magyarokizsán megrendezett írotáborba, éppen emiatt mentem gépkocsival, mert megéreztem, hogy ilyen lehetőségem egyhamar nem lesz.

A Havi Magyar Fórum frissen kinevezett főszerkesztőjeként arra gondoltam, biztosan nagy örömet fogok szerezni a házigazdáknak, ha hetilapunk és folyóiratunk mellett Csurka István néhány művéből, illetve a saját regényeimből is viszek jócskán gépkocsim csomagtartójában. Sajnos Röszkén a szerb határon túl nem jutottam szerkesztőségünk „szellemi adományával”. Mialatt útlevelem egy íróasztalon hevert (a túlbuzgó szerb vámos azonnal elvette, amint meglátta a havilap augusztusi számát, melyben archív fényképekkel illusztrált tanulmány volt olvasható a Szent Korona 1944–45 közötti sorsáról), a „senki földjén” telefonálgatva kellett volna megoldanom, hogy kapjak Tari Istvánéktól, az írotábor szervezőitől egy hivatalos papírt, miszerint valóban nekik kívánom ajándékozni a nagy mennyiségű könyvet, folyóiratot, napilapot, és nem saját zsebre fogom értékesíteni. Emiatt inkább úgy döntöttem, visszafordulok, s leteszek mindent Szegeden, ahol boldog úrfi koromban sokat jártam, és még mindig számos olyan bará-

tom van, akire számíthatok a bajban. (A könyvek és a lapok napokig egy szegedi lakásban voltak, majd egy szerb rendszámú gépkocsival átvitték az írotáborba.)

Ilyen nehézkes előjáték után érkeztem meg Magyarokizsára, ahonnét amint erre lehetőség nyílt, Zenta érintésével ellátogattam Péterréve, és felkerestem néhány helyszínt azok közül, amelyekről a családi legendárium nyomán tudomásom lehetett.

Mielőtt a településen látottak rám tett hatásáról írnék, muszáj kitérőt tennem apai nagyszüleim múltjába, hogy mindenki megértse, miért vált családunk életében sorsdöntő helyszínné Péterréve. Ha nincsen Péterréve és a település ezerszer áldott emlékű vendégszerető lakossága, akkor édesapám, két nővére és nagyanyám aligha tölthette volna biztonságban és szeretetben azokat a hónapokat, amelyekben Budapest lakossága az ostrom alatt elmondhatatlanul sokat szenvedett. Történetük csak látszólag indul távolról az időben, mert mint az a végére remélhetőleg kiderül, a Gondviselés tudta jól, mit akar, és miért...

2.

A versailles-i békekonferencia már megnyílt, amikor Borbély Mihály 1919 januárjában visszatért Budapestre az egyik sebesült katonákat szállító vonattal Durazzóból. Még azokban a napokban vezényelték oda, amikor az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege anektálta Albániát. A Monarchia hadseregének közel a fele magyarországi legénységből állt. Attól kezdve, hogy a központi hatalmak 1919 télelőn egymás után fegyverszünetet kértek, folyamatosan érkeztek a

fővárosba és más nagyvárosokba is a katonákkal zsúfolt szerelvények a különböző frontokról és fogolytáborokból.

Mihály váltóláza útközben ismét kiújult, a vonat padlóján szalmára fektetett sovány, huszonkét éves fiatalembert napokig rázta a hideg, és lázroham kínozza. Az erőltetett menetben történő visszavonulás nem tette lehetővé, hogy megfelelő ápolást kapjon egészen addig, míg a járványkórházba nem szállították. Miután tünetei elmúltak, az irodán egy altisztól megkapta a tizenöt korona segélyt, majd elbocsátották, hogy boldoguljon, ahogy tud.

Az országban áldatlan állapotok uralkodtak. A lapok néhány hete adták hírül, hogy Ady Endre meghalt. Károlyi Mihály ideiglenes köztársasági elnökként folytatta a magyarellenes és nemzetvesztő politikát, Berinkey Dénes – a volt igazságügy-miniszter – ideiglenes miniszterelnökként asszisztált ehhez. Február végére országszerte elviselhetetlenné vált a pénzromlás, az élelmiszer- és tüzelőhiány. A szénbányákban lelassult a kitermelés, akadozott a vasúti közlekedés. Korlátozták a lakások fűtését, a villany- és gázfogyasztást. A mozikat és a színházakat év elején bezárták. Kenyérgabonából a háború előttinek alig valamivel több mint a felét takarították be, tejből a betegek és csecsemők fejadagjának is csak a felét lehetett biztosítani. Bevezették a heti két hústalan napot, de a családok többsége még így sem juthatott húshoz egyáltalán. A feketepiacon az éjig szöktek az árak. Mindenütt terjedt a korrupció. Menekülthullám lepte el a városokat. A két baloldali párt hívei tüzharcokba keveredtek egymással az utcákon. A rendőrség letartóztatta a Kommunisták Magyarországi Pártjának vezérkarát, a szociáldemokraták még aznapra száz-ezer embert csődítettek az Országház térre. A feltüzelt földnélküli parasztok önkényesen kezdték el osztani a birtokokat. A fellázított munkások gyárat foglaltak el. Budapesten rendszeressé váltak a fosztogatások.

Nagyapám legfőbb gondja egyelőre az volt, hogy hiába keresett munkát, még alkalmat sem talált mindennap, melyből szerény megélhetését remélhette. Hajnalonként elindult a Lehel úti emberpiacra, ahol a Nyugati pályaudvarra érkező tehervonatok kirakodásához életerős fiatalembereket toboroztak.

Némi vigaszt és reményt a boldogulásra az jelentett, hogy nem volt egyes-egyedül a fővárosban. A trianoni békeszerződésig a Pozsony vármegye Dunaszerdahelyi járásához tartozó Pozsonyeperjesen született, onnét jött Budapestre. A Szarajevóban eldördült végzetes pisztolylövések előtt a húga, Margit is a fővárosba költözött szülőfalujukból.

A „boldog békeidők” legvégén egyik rokonuk fogadta magához mind a kettőjüket, korántsem önzetlenül. „Hoffer János vendéglője a szőlőfűrt-höz” a Jókai utcában volt. Nála dolgoztak, Mihály mint pikolófiú, Margitka – aki még kislány volt – mindenest is, többnyire a konyhában vagy a takarításnál segédkezett, mikor mire volt nagyobb szükség. (Mihály már Durazzóban katonáskodott, amikor Margit levélben megírta neki, hogy Hoffer csödbe ment, és vidékre költözött, többé nem hallottak felőle semmit.)

Az 1920-tól kisantantként szövetséget kötő csehek, szerbek és románok már az első világháborút lezáró párizsi béketárgyalások kezdete előtt számtalan törvénytelen séget és gazember séget követtek el azért, hogy a Magyar Királyság területéből minél nagyobb részt vegyenek birtokba. Mohóságuk nem ismert határokat. A Prágában kikiáltott első csehszlovák kormány 1918 novemberében katonai alakulataival betört Magyarországra Felvidéknek nevezett északi területére.

A Csallóközt 1919 januárjának első napjaiban foglalták el. Az idegen katonai megszállás kezdete óta folyamatosan érkeztek levélben az aggodalomra okot adó hírek Pozsonyeperjesről. 1919 őszén egyik mostohanővére, Karolina tudatta Mihállyal, hogy hetvenkilenc éves korában elhunyt az édesapjuk, Borbély János.

Mihály első gondolata talán az volt, hogy csapot-papot otthagya, és útnak indul. Utoljára 1916 őszén látogatott haza, mielőtt bevonult katonának. A húga, Margit a közelmúltban még láthatta apjukat. Borbély János napokig az ágyat nyomta, vagy a kertben üldögélt az almafa alatt. Panaszkodott a szívére, a gyomrára, fejfájások kínozták.

Mihály hazatérésének több akadálya is volt. A határokat lezárták, és a magyar lakosság számára szinte lehetetlenné vált az átlépés. Hacsak nem próbáltak meg átszökni az Ipoly folyón, ahogyan azt az elszántabbak meg is kísérelték.

3.

A sors úgy akarta, hogy nagyapám éppen Magyarország megcsonkításakor találkozzon a Kászonújfaluból érkezett Tubák Máriával, akit a győztes nagyhatalmak szintén „hontalanná” tettek.

Nagyanyám tizenhat éves korában kelt útra szülőföldjéről, az Erdélyben fekvő Kászonújfaluból, mely a trianoni békeszerződésig Csík vármegye Kászonlcsíki járásához tartozott – napjainkban a romániai Hargita megye része. 1918 tavaszán utazott Budapestre, három esztendővel idősebb nővérel, Katalinnal együtt. Azért ültek vonatra, mert Vilma unokatestvérük levélben megírta, hogy Csepelen munkásfelvételt van a hadiüzemben, ahol ő már hónapok óta dolgozott. Talán fél év lehetett hátra az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnéséig. Sikerült elhelyezkedniük, ám a három műszakért járó fizetés jóformán semmire sem volt elég, egy szűk „hónapos” szobában húzta meg magát a három lány.

Októberben bezárták az üzemet. Vilma és Katalin még a határok lezárása előtt hazament Kászonújfaluba. Nagyanyám pedig egyes-egyedül magára maradt a nagyvárosban, melynek utcáin kitört a forradalom.

Őszirózsák megszámálhatatlan sokasága, fegyverekből épített gúlák, a plakátokon harsány vérvörös öklök vagy a trónjáról koronástul letaszított uralkodó, a macskaköveken elhajított fészületek, szuronytól szétnyílt testek, lovak patájától összetaposott arcok, felborított villamosok voltak a közelgő kommunista terror előjátékai.

Az észbontó gyorsasággal pörgő és önmaguk gonoszságát hatványozó eseményekkel szemben kiskorú nagyanyám aligha találhatott vigaszt másban, mint a kászonújfalui római katolikus templomban megalapozott hitében.

Nagyanyám cselédként helyezkedett el a Terézvárosban. Ugyanabban a kerületben szolgált, ahol a nagyapám is új otthonra igyekezett találni.

Alig kötöttek ismeretséget, a történelmi Magyarország elcsatolt területeiről elszármazott többi emberhez hasonlóan ők is hontalanokká váltak, útlevelet nem kaphattak. Noha magyarok voltak, szülőföldjük egy másik állam részévé vált. Dönteniük kellett: egymástól elszakadva hazatérnek, és nagyanyám román, illetve a nagyapám csehszlovák állampolgárként folytatja életét, vagy Budapesten maradnak együtt.

Az 1922 nyarán kérvényezett magyar állampolgárságot a hatóságok lassúsága miatt csak 1928 telén kapták meg.

Az alábbiakban leírom az 1921. évi XXXIII. törvénycikk (trianoni békeszerződés) két cikkelyét, amely alapján elindulhatott az állampolgársági kérelem.

„61. cikk. Mindazok a személyek, akiknek illetősége oly területen van, amely azelőtt a volt Osztrák–Magyar Monarchia területeihez tartozott, a magyar állampolgárság kizárásával jogérvényesen annak az Államnak az állampolgárságát szerzik meg, amely területen az állam a főhatalmat gyakorolja.

63. cikk. Azoknak a 18 évnél idősebb személyeknek, akik magyar állampolgárságukat elvesztik a 61. cikk értelmében, jogérvényesen új állampolgárságot szereznek, jogukban áll a jelen Szerződés életbelépésétől számított egy évi időtartamon belül annak az Államnak állampolgárságát igényelni (opció), amelyben illetőségük volt, mielőtt illetőségüket az átcsatolt területen megszerezték. A férj opciója maga után vonja feleségét és a 18 évesnél fiatalabb gyermekét. Azok a személyek, akik ezt a jogot gyakorolják, az azt követő tizenkét hónapon belül kötelesek abba az Államba áttenni lakhelyüket, amelynek állampolgárságát optáltak.”

Nagyapám 1922. július 26-án ennek a törvénycikknek a nyomán hozzáfogott az iratok beszerzéséhez.

1923-ban kötöttek házasságot az Avilai Nagy Szent Teréz-plébániatemplomban. Első gyermekük, Mária 1924-ban még hontalanként látta meg a napvilágot, és szüleihez hasonlóan csak 1928-ban vált magyar állampolgárrá, holott szívének első dobbanása óta az volt. Második lányuk, Rozália 1928-ban született. Tíz évvel később pedig egyetlen fiúk, László.

4.

Édesapámban ma is eleven az utolsó közös karácsonyuk szívszorító emléke. A kalendáriumok 1943-at írtak, az volt a megcsonkított Magyar Királyság utolsó szabad karácsonya.

Nagyapámék a Terézvárosban éltek, öten laktak a harmadik emeleti másfél szobás lakás-

ban. Édesapám, a két nővére és a szülők. Nagyanyám háztartásbeli volt, a két nagylány tanult, nagyapám irodai altisztként dolgozott az Andrássy út 47. szám alatti Magánautó-kereskedelmi és Műszaki Kft.-nél. Ez volt az ötödik cég, ahol megfordult a közelmúltban. Minden egyes szerződésbontás után hasonló szövegű levelet meg némi végkielégítést nyomtak a kezébe: „Nevezet a legmegbízhatóbb embernek volt alkalmunk megismerni, aki a rábízott munkát mindenkor a legnagyobb ügyességgel és legnagyobb lelkiismeretességgel végezte el. Teljesítményével sikerült legteljesebb megelégedésünket kiérdemelnie. Cégünk felszámolása következtében vagyunk kénytelenek nevezettet elbocsátani és őt mindenkinek a legmelegebben ajánlhatjuk.”

Apám nemcsak a legkisebb fiú volt, hanem a legkedvesebb gyerek is. Két nővére már kifelé kacsingatott az életbe, ahová sorsuk szólította őket. Felébredt bennük az önállóság iránti vágy, ami az ő korukban természetes. Igaz, a háború mindezt nehezítette, lassította, de nem akadályozhatta meg. Nagyapám szerette a lányait, gondjukat viselte nekik is, de az apámat a tenyerén hordozta: azokban az években is arra törekedett, hogy a fia semmiben ne szenvedjen hiányt, amikor filléres gondjaik voltak. Irodaaltisztii fizetése egy részét félretette, hogy az ünnepnapokon megajándékozta gyerekeit. Apámnak olyan játékaik voltak, hogy a házban lakó kisfiúk csodájára jártak.

1943 karácsonyán, néhány nappal gyertyagyújtás után a nagyapámat különös érzés kerítette hatalmába. Megmagyarázhatatlan, hogy miért támadt a nagyapámnak olyan érzése, mint ha nem ajándékozta volna meg eléggé a kisfiát. Egyik nap, mialatt nagyanyám a két lánnyal rokoni látogatásra ment, apám azt vette észre, hogy nagyapám veszi a kalapját meg a kabátját. „Elfelejtettem elintézni valamit, kisfiam. Hamar visszajövök, megígérem.” Apám nem tudta mire vélni a dolgot. Egyedül tett-vett a lakásban, belelapozott az új képeskönyvbe, majd előszedte a katonáit, és játszani kezdett. Közben odament a karácsonyfához, hogy néhány szem cukorral csillapítsa éhségét. Türelmetlen mozdulattal nyúlt a harmadik darabért, amikor a fa hirtelen megmozdult és rádőlt.

Hazatérő nagyapám a lakásba belépve arra lett figyelmes, hogy fia a karácsonyfa alatt fek-

szik, és keservesen sír. Letette a földre a magával hozott csomagot, hogy kiszabadítsa apámat. Közben megérkeztek a nagyanyámék is. Közös kezdték vigasztalni apámat. Ez viszonylag könnyen ment, mivel időközben kiderült az is, hogy nagyapám miért hagyta magára apámat. Ajándékért ment a Liszt Ferenc tér és az Andrássy út sarkán található Cserei-féle játékboltba. Vásárolt egy kis traktort, amit ha felhúztak, magától ment a parkettán, még kormányozni is lehetett, hátul pedig szikrákat szórt. A házban lakó gyerekek attól a naptól kezdve még jobban irigyelték apámat.

Akkor még senki sem gondolta, hogy ez az utolsó közös karácsonyuk. Nagyapámat 1944 elején tartalékosként behívták utászknak az egyik műszaki alakulathoz. Azon a nyáron a nagyanyám és a három gyerek a fővárost érő amerikai és angol bombázások elől Bácskába, Péterrévére menekült, és egészen 1945 tavaszáig ott is maradt.

Nagyapámat valószínűleg kivitték a frontra, nem tudni, hogy pontosan hova. Eltűnt a harcokban. Mikor? Hol? Máig rejtély. Egy hivatalnok kiállított egy papírt, hogy hősi halott.

A nagyanyám egyedül maradt a három gyerekkel, később összesen öt unokája született.

A terézvárosi lakásban nagyanyám tizenhat éves koromig velünk lakott, azután betegsége miatt kórházba került, unokái közül én tölthettem vele a legtöbb időt, én ismertem legjobban beidegződött szokásait, nekem adatott meg, hogy próbáljam megismerni az élettapasztalatait, amelyek részben Péterrévéhez köthetőek.

5.

Mialatt úgy tíz éve, azon a bizonyos szeptemberi kora délutánon ott álltam Péterrévé egykori vasútállomásának gazzal benőtt, omladozó épületei között, képzeletem helyreállított mindent. Úgy nézett ki minden, mint a régi képeslapokon, és láttam a beérkező vonatot, amelyen apámék voltak. Kimerültek lehetek nagyon. Az éjszakát Szegeden, a pályaudvaron töltötték, mert lekészték a péterrévei csatlakozást. Csak a reggeli vonatot érték el.

Az egyik szekérre felvették őket, úgy mentek a faluba, ahol hamarosan meg kellett jelenniük a

jegyző előtt. Nagymamám helyett a legidősebb lány, Terike beszélt. Elmondta, hogy 1944 nyarán megjelent egy felhívás, miszerint a főváros lakossága költözzék vidékre. A kihelyezési kormánybiztos Péterrévét jelölte ki számukra, minthogy Bácskának ez a része volt a kijelölt felvevőterület a Terézváros lakosságának. Kevés ingóságot vittek magukkal, ágyneműt, edényeket, gyerekágyat, ruhaneműt, rádiót. A jegyző kitöltött egy ideiglenes lakásbejelentést igazoló szelvényt. Közben elmondta, hogy Balassa Sándoréknál fognak lakni, a Szent István utca 22-ben.

Harangszó mutatta nekem az utat a következő helyszínig a katolikus templomhoz, ahol elképzelttem a plébános úr alakját: az ötvenéves férfi arcán megkínózhatatlan a bátorság, középen áll a ministránsai gyűrűjében, reverendája láthatatlan szárnyaival óvja őket. Takács Ferencnek hívták, 1936-ban helyezték Péterrévére, szerkesztője és kiadója volt a Hírnök című hitbuzgalmi lapnak. Amikor 1941-ben a Délvidék visszatért Magyarországhoz, országgyűlési képviselő lett. Tartása egyenes, akár a plébániatemplommal szemben álló ecetfa. A szerb partizánok csőre töltött fegyvereinek vérszomjas parancsa hiába lökte a temető árkába, mert megkínzott mellkasának kosarában ott a feltámadás valósága. Takács Ferenc emléke a mártírsors elpusztíthatatlan távolságából ered.

A vasárnapi misén kihirdette, hogy újabb magyar család menekült a bombázások elől Péterrévére, akinek lehetősége van rá, segítse őket. Kérésére egyre-másra érkeztek a Szent István utcába az emberek, élelmet, ruhát, bútort adtak, és nem vártak cserébe semmit, azt mondták, talán őket is megsegítik ugyanígy, ha bajba kerülnek...

A plébános ajánlólevelével Terike elhelyezkedett a községházán, nyolctól négyig dolgozott, mint népmozgalmi nyilvántartó, részt vett a népesség megszámolásában, amit 1941 után előírt a törvény.

A középső gyerek, Rózsika hozzászokott a konyhai munkához, Budapesten kereskedelmi

iskolába járt, de miután hazament, háztartásbeli édesanyja mindig adott neki feladatot. Délelőttönként besegített, ahol szükség volt rá. Inkább a konyhában szeretett lenni, mint az állatok körül, mert a tűzhely környékén kiváltképp akadt egy-egy kedvére való finom falat.

A ház körüli veteményeskertekben megteremtett a család mindennapi étkezéséhez szükséges zöldségféle, a baromfiudvarban ott volt az ünnepi alkalmakra húst adó baromfi, a sertésólban pedig a disznó. Odahaza, a kemencében sütötték a kenyeret. Tésztát gyúrtak és tarhonyát készítettek, melyeket jól kiszárítva hónapokig el lehetett tartani.

Apám elmondása alapján könnyen megtaláltam a régimódi házat, ahol laktak. Ugyanúgy néz ki, mint anno. Mintha megállt volna az idő.

Mentem tovább a Tisza-partra, a révhez.

Apám mesélte azt is, hogy a szomszédban élő gyerekekkel hamar összebarátkozott, mindennap elengedték játszani velük. Megtanították arra, hogyan lehet a sáros agyagból lepényt gyúrni, beleköptek a közepébe vájt lyukba, és jól odavágták, miközben egymást túlkiabálva haragot szóljon, mint a város puskája!

A szerb partizánok bevonulása után apámékat is bezsúfolták az általános iskola tantermeibe. Órákig váraoztak, mire egybegyűjtöttek mindenkit, aki 1941 után érkezett Péterrévére. Az iskolában egyszer csak megjelent az egyik jóttevőjük, Gyetvai Lajosné, Boris néni. Valószínűleg azért engedték be a kitelepítendő emberek közé, mert az egyik partizán náluk szolgált béresként korábban. Élelmet hozott, és elmondta, ha szerencsésen átjutnak a határon, keressék fel Kalocsán a sógorát, Gyetvai Pétert. Egy levelet is átadott, azt az apám ruhájában rejtették el.

Átjutottak a határon. Apám, két nővére és nagymamám megmenekült.

Még ott Péterrévén, a Tisza-parton jutott eszembe: mi lenne, ha apai nagyszüleim sorsát íróként is megörökíteném?